

Platon w doksografii pedagogicznej: od Tennemanna do Jaegera

Termin ‘doksografia’ używany jest przez hellenistów w znaczeniu ‘zbiorów tekstów zawierających informacje na temat greckiej filozofii antycznej’, a samo to pojęcie wywodzi się od Hermanna Dielsa i jego przełomowej pracy *Doxographi graeci*¹. Jednakże w wśród historyków filozofii i historyków myśli pedagogicznej utarła się także szersza konotacja nazwy ‘doksografia’, na oznaczenie - zgodnie z etymologią tego słowa - ‘opisu poglądów’ poszczególnych myślicieli. Badania metahistoryczne w pedagogice, a więc badania m.in. również dziejów owych ‘opisów poglądów’, zostały zaprojektowane metodologicznie przez Sławomira Sztobryna. Badacz ten dał także wykładnię metahistoryczną polskich badań nad myślą pedagogiczną z pierwszej połowy XX wieku², w tym pedagogicznych badań nad Platonem. W poniższym przeglądzie pominiemy więc te kwestie, koncentrując się przede wszystkim na pracach starszych i powstałych poza obrębem kultury polskiej. Mamy tu na celu jedynie zasygnalizowanie interesującego obszaru badawczego dla dalszych eksploracji w ujęciu metahistorycznym.

Pedagogiczne interpretacje Platona były (i są) zazwyczaj uzależnione od filozoficznych wykładni jego myśli. Historyk filozofii antycznej Giovanni Reale wyróżnia dwie dominujące w poszczególnych okresach dziejowych interpretacje filozofii Platona: metafizyczno-gnoseologiczną oraz religijną, i sądzi iż w wieku XX-tym:

„[...] pojawiła się trzecia [interpretacja – M.W.], oryginalna i sugestywna, która istotę platonizmu dostrzegła w *tematyce politycznej* albo lepiej: etyczno-polityczno-wychowawczej, tzn. w tematyce którą w przeszłości niemal zupełnie pomijano lub nie doceniano jej właściwego znaczenia”³ oraz iż „[...] decydujący [dla tej interpretacji – M.W.] krok zrobił Jaeger: udało mu się wykazać, aczkolwiek niekiedy przesadził, że problematyka polityczna

¹ M. Wesoły, *Doksografia grecka*, w: Powszechna encyklopedia filozofii, red. A. Maryniarczyk, t. 10, Lublin 2009, s. 136.

² S. Sztobryn, *Polskie badania nad myślą pedagogiczną w latach 1900-1939. Ujęcie metahistoryczne*, Łódź 2000, tegoż, *Historiografia edukacyjna i jej metodologia*, w: *Podstawy metodologii badań w pedagogice*, red. S. Palka, Gdańsk 2010.

³ G. Reale, *Historia filozofii starożytnej*, tłum. E.I. Zieliński, t. 2, Lublin 2001, s. 70.

stanowi nie tylko centrum zainteresowania Platona – człowieka, lecz jest także *istotą samej filozofii platońskiej*⁴.

Powyższy pogląd G. Reale'go jest wysoce dyskusyjny. Wydaje się, że sednem interpretacji wybitnego filologa Wernera Wilhelma Jaegera jest ukazanie pajdeutycznej (wychowawczej), a nie politycznej intencji filozofii Platona. (Próba analizy założeń badawczych W. Jaegera zostanie przedstawiona niżej). Wbrew temu, co sądzi Reale, począwszy od końca XVIII w. ukazał się szereg rozpraw poświęconych poglądom pedagogicznym Platona. Chronologicznie rzecz biorąc, na pierwszym miejscu wymienić należy Wilhelma Gottlieba Tennemanna, który w dziele *System der Platonischen Philosophie* (1792 – 1795) przedstawił z perspektywy kantowskiej filozofię Platona jako system doktryn. W. G. Tennemann wyróżnia u Platona filozofię teoretyczną oraz filozofię praktyczną, którą dzieli na etykę, politykę i naukę o wychowaniu („*Erziehungswissenschaft*”), tę ostatnią omawia w osobnym rozdziale⁵. W. G. Tennemann sądzi, że Platon określił „die ersten Grundlinien zu einer Theorie der Erziehung” (pierwsze zarysy dla teorii wychowania). Z podobnej perspektywy rozpatruje pedagogikę Platona Alexander Kopp w rozprawie *Platons Erziehungslehre als Paedagogik für die Einzelnen und als Staatspaedagogik oder dessen praktische Philosophie* (1833). A. Kopp przedstawia Platońską naukę o wychowaniu jako pedagogikę szczegółową i pedagogikę polityczną, poświęca także uwagę andragogice Platona⁶.

W tzw. programach niemieckich gimnazjów klasycznych ukazały się prace: Ludwika Wittmana *Erziehung und Unterricht bei Platon* (1868)⁷, A. Dreinhoefera *Das Erziehungswesen bei Plato* (1880)⁸ oraz Antoniego Drygasa *Platons Erziehungstheorie nach seinen Schriften* (1880)⁹. A. Drygas analizuje w pismach Platona wykształcenie ogólne („*allgemeine Bildung*”) i wykształcenie wyższe („*höhere Bildung*”), dochodząc do wniosku, że „[...] eingerichtete Staat ist also die realisierte Idee des höchsten Gut; das Mittel aber [...] ist – die Erziehung”¹⁰. Uważa więc, że dla Platona wychowanie było środkiem do ustanowienia państwa jako urzeczywistnienia idei najwyższego dobra. W roku 1880 został również opublikowany esej Richarda Lewisa Nettleshipa *The*

⁴ Tamże, s. 281.

⁵ W. G. Tennemann, *System der Platonischen Philosophie*, Leipzig 1794, Bd. 3, ss. 249-262.

⁶ A. Kopp, *Platons Erziehungslehre als Paedagogik für die Einzelnen und als Staatspaedagogik oder dessen praktische Philosophie*, Minden und Leipzig 1833.

⁷ L. Wittman, *Erziehung und Unterricht bei Platon*, Griessen 1868.

⁸ A. Dreinhoefer, *Das Erziehungswesen bei Plato*, Marienwerder 1880.

⁹ A. Drygas, *Platons Erziehungstheorie nach seinen Schriften*, Schneidemül 1880.

¹⁰ Tamże, s. 29.

*Theory of Education in Plato's 'Republic'*¹¹, poświęcony analizie poglądów pedagogicznych Platona w *Politei*. Korneli Juliusz Heck w 1888 roku publikuje rozprawkę *Wyobrażenia pedagogiczne Platona*¹². K. J. Heck prezentuje poglądy pedagogiczne Platona w *Politei* i w *Prawach* poddając je krytyce z punktu widzenia pedagogiki końca XIX wieku. Jak pisze „[...] nie kusiłem się o ocenienie wyobrażeń Platonowych ze stanowiska starożytnych [...]. Chodziło mi wyłącznie o samo zestawienie i wykazanie różnicy pomiędzy systemem Platona a nowożytnymi naszymi wyobrażeniami”¹³. Koncepcji pedagogiki społecznej doszukał się u Platona przedstawiciel neokantowskiej szkoły marburskiej Paul Natorp w pracy *Platos Staat und die Idee der Sozialpaedagogik* (1895)¹⁴. W początku wieku XX zainteresowanie poglądami pedagogicznymi Platona w obszarze kultury niemieckiej nie tylko utrzymuje się, ale i nabiera nowej dynamiki. Ukazują się prace A. Mazarakisa (1900)¹⁵, W. Schroedera (1907)¹⁶, G. Lüdke'go (1908)¹⁷, K. Stenberga (1924)¹⁸, O. Stählina (1921)¹⁹, W. Pohna (1926)²⁰.

W wieku XIX i pierwszym dziesięcioleciu wieku XX uczeni starali się zrekonstruować poglądy pedagogiczne Platona i ewentualnie odnieść je do współczesnej wiedzy pedagogicznej. Lata 20-te XX wieku przynoszą już prace dowodzące „aktualności” myśli pedagogicznej Platona (K. Stenberg, O. Stählin). W roku 1928 ukazała się (jako XII tom serii „Der grossen Erzieher”) nowatorska rozprawa Juliusa Stenzla *Platon der Erzieher*²¹. J. Stenzel, opierając się na informacjach zawartych w *Liście VII* Platona, uznał że głównym zamysłem jego filozofii i działalności było wychowanie kręgu przyjaciół, którzy mieli zreformować system polityczny, przede wszystkim w Atenach. Działalność Akademii pojmował zaś jako „Gemeinschaft der freien Paideia” (wspólnotę wolnej paidei)²². To nowe ujęcie, akcentujące polityczno-paideutyczną intencję filozofii Platona, było możliwe dzięki

¹¹ R. L. Nettleship, *The Theory of Education in Plato's 'Republic'*, “Hellenica” 1880.

¹² K. J. Heck, *Wyobrażenia pedagogiczne Platona*, Lwów 1888.

¹³ Tamże, s. 4.

¹⁴ P. Natorp, *Platos Staat und die Idee der Sozialpaedagogik*, Berlin 1895.

¹⁵ A. Mazarakis, *Die platonische Pädagogik systematisch und kritisch dargestellt*, Zürich 1900.

¹⁶ W. Schroeder, *Platonische Staatserziehung*, Geestemünde 1907.

¹⁷ G. Lüdke, *Ueber das Verhältnis von Staat und Erziehung in Platos Politeia*, Erlangen 1908.

¹⁸ K. Stenberg, *Moderne Gedanken über Staat und Erziehung bei Plato*, Berlin 1920.

¹⁹ O. Stählin, *Grundfragen der Erziehung und Bildung bei Platon und in der Gegenwart*, Erlangen 1921.

²⁰ W. Pohl, *Platonische Erziehungsweisheit*, Regensburg 1926.

²¹ J. Stenzel, *Platon der Erzieher*, Leipzig 1928.

²² Tamże. Por. T. Sinko, *Literatura grecka*, t. 1, cz. 2, Kraków 1932, s. 597.

uznaniu przez J. Stenzla autentyczności *Listu VII*²³. W tym samym roku (1928) ukazał się również pierwszy tom monografii Platona autorstwa Paula Friedländera pt. *Platon. Eidos-Paideia-Dialogos*²⁴. P. Friedländer nie rozpatruje filozofii Platona poprzez etapy jego życia, lecz z punktu widzenia pewnych centralnych kategorii, jak „Daimon”, „Sokrates bei Platon”, „Ironie”, „Dialog”, „Mythos”. Za jeden z takich głównych ośrodków duchowych uznaje Akademię²⁵.

W Niemczech lat 30-tych i 40-tych poglądy pedagogiczne i polityczne Platona cieszyły się także znacznym zainteresowaniem „uczonych” związanych z ruchem nazistowskim. Przykładem tego typu fascynacji może być dysertacja Otto Zweg a z roku 1938, pt. *Platons politische Erziehungstheorie im Lichte des Nationalpolitischen Erziehungsgedankens*²⁶. Także wcześniejsza praca Kurta Hildebrandta z 1933 roku (*Platon. Der Kampf des Geistes um die Macht*), zawierająca rozdział poświęcony kwestiom wychowawczym w dialogu *Laches* (pt. *Die Erzeugung der Erzieher*), niesie w sobie ładunek patetycznych emocji, które w owym czasie dochodziły do głosu w rodzącej się III Rzeszy²⁷.

W roku 1943 ukazuje się drugi tom monumentalnej pracy Wernera Wilhelma Jaegera *Paideia: the ideals of Greek culture*²⁸, który niemal w całości poświęcony był Platonowi. W 1944 ten tom wydany zostaje w Niemczech. Ta część *Paidei* W. Jaegera jest kontynuacją tomu pierwszego, który ukazał się w Niemczech w roku 1934: *Paideia. Die Formung des griechischen Menschen*²⁹, i już w latach 30-tych i 40-tych był wznawiany, przekładany i wydawany w wielu krajach. Ponieważ dzieło to miało i ma wielki wpływ na pedagogiczne interpretacje Platona, warto przyjrzeć się założeniom metodologicznym, które przyświecały pracy niemieckiego uczonego. Na podstawie wypowiedzi W. Jaegera w przedmowach do niemieckich i angielskich

²³ J. Stenzel uznał autentyczność tego listu idąc za zdaniem Ulricha Wilamowitza, *Platon*, t. 1-2, Berlin 1919. U. Wilamowitz w swojej biografii Platona osnową opowieści o jego życiu czyni informacje zawarte właśnie w *Liście VII*.

²⁴ P. Friedländer, *Platon. Eidos – Paideia – Dialogos*, Berlin und Leipzig 1928.

²⁵ Tamże, ss. 98 – 124.

²⁶ Zob. M. Trojanowski, *Destructio magna Popperi. O popperowskiej interpretacji Platona*, Berlin 2004, s. 62 oraz tegoż *Platon jako Führer. Polityczny platonizm w Niemczech 1918-1945*, Berlin 2006.

²⁷ K. Hildebrandt, *Platon. Der Kampf des Geistes um die Macht*, Berlin 1933. (Za udostępnienie mi tej książki składam niniejszym podziękowania prof. Marianowi Wesołemu).

²⁸ W. Jaeger, *Paideia: the ideals of Greek culture*, trans. G. Highet, Cambridge 1944. Tom II ukazał się najpierw w języku angielskim, ponieważ W. Jaeger w roku 1936 wyemigrował, za zgodą władz, do Stanów Zjednoczonych, z pobudek raczej osobistych (jego druga żona była Żydówką), niż ściśle politycznych. Por. P. Jaroszyński, Werner Wilhelm Jaeger, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 5, Lublin 2004, s. 164.

²⁹ W. Jaeger, *Paideia. Die Formung des griechischen Menschen*, Berlin 1934. Wyd. pol. całości: W. Jaeger, *Paideia. Formowanie człowieka greckiego*, tł. M. Plezia, H. Bednarek, Warszawa 2001.

wydań *Paidei*, oraz analizy owego dzieła, można zrekonstruować następujące założenia metodologiczne:

1. Wzorzec kultury w sensie humanistycznym (prawdziwej kultury) właściwy ludom Zachodu (w przeciwieństwie do ludów Wschodu, w przypadku których tylko przez analogię można mówić o ich „kulturze w sensie antropologicznym”, czyli ich sposobie życia lub charakterze) jest wytworem starożytnych Greków.
2. Istotą kultury w sensie humanistycznym (kultury Zachodu zapoczątkowanej przez Greków) jest wytworzenie ideału człowieczeństwa, z zamiarem kształtowania (formowania) człowieka według tego ideału.
3. Tak rozumiany ideał człowieczeństwa reprezentowany jest w literaturze Greków.
4. Ideał człowieczeństwa (ideał kulturowy) w literaturze greckiej okresu archaicznego (VIII – VI w. p.n.e.) reprezentowany jest przez pojęcie *arete*, i jest wytworem greckiej szlachty (poetów i prawodawców).
5. W okresie klasycznym (V w. p.n.e.) zmieniony ideał kulturowy został w sposób świadomy określony przez sofistów pojęciem *paideia* (słowo to wcześniej znaczyło jedynie „wychowywanie dzieci”).
6. Grecki ideał człowieczeństwa (*paideia*) w najdoskonalszy sposób został wyrażony w *paidei* Platona, w której osiągają kulminację (najwyższy rozwój) wszystkie najważniejsze tendencje *paidei* (kultury) Greków.

Powyższe założenia są, jak się wydaje, wyrazem przekonań historiozoficznych W. Jaegera, i są jednym z możliwych punktów widzenia. Z pewnością można je uznać za co najmniej dyskusyjne, jeśli nie kontrowersyjne. Jeśli zaś chodzi metodę badania W. Jaegera, to *Paideia* jest przykładem mistrzowskiego stosowania metody ewolucyjnej³⁰ oraz historii pojęć. W myśl założenia, które wyżej oznaczone jest numerem 6, W. Jaeger starał się wykazać, że w dialogach Platona, a zwłaszcza w *Politei*, zbiegają się wszystkie najważniejsze nurty greckiej kultury. W warstwie narracyjnej swego dzieła stosuje także W. Jaeger historiozoficzną (Hegłowską) kategorię „konieczności dziejowej”. Po Jaegerze nikt już nie mógł lekceważyć problematyki *paideutycznej* klasycznej Hellady w ogóle, a u Platona w szczególności. Dzieło to więc otwiera zupełnie nowy rozdział w dziejach pedagogicznej recepcji, adaptacji i interpretacji Platona.

³⁰ Metodę ewolucyjną stosował W. Jaeger już wcześniej, w swej interpretacji Arystotelesa. Por. jw. M. Plezia, *Przedmowa tłumacza do tomu I*, s. 19 – 20.